

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۷
مقدمه	۲۵

کتابُ التجارة

۱- أقسامُ ما يُكْتَسَبُ به:	۳۳
۲- المحرمات:	۳۴
لغات مهم:	۳۸
کسب های حرام:	۳۹
۳- المكروهات:	۴۴
لغات مهم:	۴۴
کسب های مکروه:	۴۵
۴- أقسامُ التجارة:	۴۶
اقسام تجارت: (تقسیم‌بندی بر اساس حکم تکلیفی)	۴۶
۵- البيع و المعاطات:	۴۷
لغات مهم:	۴۷
تعریف بیع:	۴۸
اموری که در تعریف بیع داخل می‌شوند:	۴۸
اشکال شهید ثانی (رضوان الله علیه) به تعریف لمعه:	۴۹
تعریف معاطات:	۴۹

- ٥٠ ٦- ﺣﻜﻢُ ﻣﻌﺎﻃﺎﺕ:
- ٥٠ ﻣﻌﺎﻃﺎﺕ ﺍﺑﺎﺣﻪ ﺍﺳﺖ ﻳﺎ ﻋﻘﺪ ﻣﺘﺰﻟﺰﻝ؟
- ٥٢ ٧- ﺷﺮﺍﺋﻂُ ﺍﻟﺼﻴﻐﻪ:
- ٥٢ ﺼﻴﻐﻪ ﺍﻳﺠﺎﺏ ﻭ ﻗﺒﻮﻝ:
- ٥٣ ٨- ﺷﺮﺍﺋﻂُ ﻣﺘﻌﺎﻗﺪﻳﻦ:
- ٥٣ ﺷﺮﻭﻙ ﻣﺘﻌﺎﻗﺪﻳﻦ:
- ٥٥ ٩- ﺍﻟﺈﻛﺮﺍﻩ ﺑﺤﻖ:
- ٥٥ ﺍﻛﺮﺍﻩ ﻣﺸﺮﻭﻉ ﺑﻪ ﺑﻴﻊ:
- ٥٧ ١٠- ﺑﻴﻊُ ﺍﻟﻔﻀﻮﻟﻰ:
- ٥٨ ١١- ﺍﻟﻜﺸﻒُ ﻭ ﺍﻟﻨﻘﻞ:
- ٥٨ ﻟﻐﺎﺕ ﻣﻬﻢ:
- ٥٨ ﺍﺛﺮ ﺣﻘﻮﻗﻰ ﺍﺟﺎﺯﻩ ﻣﺎﻟﻚ (ﻧﻈﺮﻳﻪ ﻛﺸﻒ ﻭ ﻧﻈﺮﻳﻪ ﻧﻘﻞ)
- ٥٩ ﺟﻤﻊ ﺑﻨﺪﻯ ﺑﺤﺚ ﻛﺎﺷﻔﻴﺖ ﻭ ﻧﺎﻗﻠﻴﺖ:
- ٦٠ ١٢- ﺗﺮﺗُّﺐُ ﺍﻟﻌﻘﻮﺩ ﻓﻰ ﺍﻟﻔﻀﻮﻟﻰ:
- ٦١ ﻟﻐﺎﺕ ﻣﻬﻢ:
- ٦٣ ١٣- ﻛﻴﻔﻴﺔُ ﺍﻟﺈﺟﺎﺯﻩ:
- ٦٣ ﺟﮕﻮﻧﮕﻰ ﺍﺟﺎﺯﻩ
- ٦٤ ١٤- ﺍﺣﻜﺎﻡُ ﺍﻟﻔﻀﻮﻟﻰ:
- ٦٥ ﻟﻐﺎﺕ ﻣﻬﻢ:
- ٦٥ ﻓﺮﻉ ﻋﺪﻡ ﺍﺟﺎﺯﻩ ﻣﺎﻟﻚ:
- ٦٦ ﺯﻣﺎﻥ ﻗﻴﻤﻰ:
- ٦٧ ﻓﺮﻭﺥ ﺭﺟﻮﻉ ﻣﺸﺘﺮﻯ:
- ٦٨ ١٥- ﺑﻴﻊُ ﺍﻟﻤﻤﻠﻮﻙ ﻭ ﻏﻴﺮ ﺍﻟﻤﻤﻠﻮﻙ:
- ٦٨ ﻟﻐﺎﺕ ﻣﻬﻢ:
- ٦٨ ﺍﻧﺤﻼﻝ ﻋﻘﺪ ﺑﻪ ﻋﻘﻮﺩ ﻣﺘﻌﺪﺩ:
- ٧٠ ١٦- ﺑﻴﻊُ ﻣﺎﻳْﻤِﻠِﻚُ ﻭ ﻣﺎﻻﻳْﻤِﻠِﻚُ:
- ٧٠ ﻟﻐﺎﺕ ﻣﻬﻢ:
- ٧٠ ﺑﻴﻊ ﻣﺎﻝ ﻗﺎﺑﻞ ﺗﻤﻠﻚ ﻭ ﻏﻴﺮ ﻗﺎﺑﻞ ﺗﻤﻠﻚ
- ٧٢ ١٧- ﺍﻭﻟﻴﺎﺀُ ﺍﻟﻌﻘﺪ:

۷۲	لغات مهم:
۷۲	قائم مقامان عقد:
۷۳	۱۸- المقاصه:
۷۳	تقاص:
۷۵	۱۹- تولی طرفی العقد:
۷۵	لغات مهم:
۷۵	معامله‌ی با خود:
۷۷	۲۰- شرائط العوضین:
۷۸	مسائل (برخی از اهم شرائط عوضین)
۸۰	۲۱- المقوض بالعقد الفاسد:
۸۰	قاعده مبقوض به عقد فاسد:
۸۱	۲۲- کفایة المشاهده:
۸۱	لغات مهم:
۸۱	تأثیر مشاهده کردن ثمن و مئمن:
۸۳	۲۳- آداب البیع:
۸۶	لغات مهم:
۸۷	آداب خرید و فروش
۹۱	۲۴- بیع الثمار:
۹۱	لغات مهم:
۹۲	بیع میوه‌ها
۹۲	فروختن سبزیجات:
۹۳	۲۵- بیع التمره بجنسها:
۹۳	لغات مهم:
۹۳	بیع میوه به میوه‌ای هم جنس آن: (دو حالت دارد)
۹۴	۲۶- حق المارة:
۹۴	حق عابران:
۹۵	۲۷- بیع الصرف:
۹۶	لغات مهم:
۹۶	بیع صرف:

- ۹۶..... شرائط بیع صَرَف:
- ۹۷..... گفتاری دربارهٔ بیع صرف
- ۱۰۰..... ۲۸- السَّلْفُ:
- ۱۰۰..... لغات مهم:
- ۱۰۰..... بیع سلف {سَلَمَ}:
- ۱۰۱..... شرح و تبیین بیع سلف از تحریر الوسیله:
- ۱۰۲..... ۲۹- شروط السلف:
- ۱۰۴..... لغات مهم:
- ۱۰۴..... علاوه بر شرایط بیع در بیع سلف شرایط ذیل نیز لازم است:
- ۱۰۶..... ۳۰- أقسام البیع:
- ۱۰۷..... لغات مهم:
- ۱۰۷..... اقسام ثمن از جهت اعلام:
- ۱۰۷..... بیع مساومه:
- ۱۰۷..... بیع مراجه:
- ۱۰۸..... بیع مواضعه:
- ۱۰۸..... بیع تولیة:
- ۱۰۹..... مسائل:
- ۱۱۱..... ۳۱- الربا:
- ۱۱۲..... لغات مهم:
- ۱۱۲..... تعریف ربا:
- ۱۱۲..... مستثنیات ربا:
- ۱۱۳..... شرح و تبیین بیشتر بحث:
- ۱۱۳..... تعریف ربا و اقسام آن
- ۱۱۳..... اقسام ربا:
- ۱۱۳..... ربا قرضی:
- ۱۱۴..... ربا معاملی:
- ۱۱۴..... شرایط جاری بودن ربای معاملی
- ۱۱۴..... استثناء ربای معاملی
- ۱۱۶..... ۳۲- حیل الربا:

۱۱۶	لغات مهم:
۱۱۶	راه‌های فرار از رباء
۱۱۷	مسائل:
۱۱۹	۳۳- الخيارات:
۱۱۹	تعريف خيار:
۱۱۹	خيارات چهارده قسم‌اند:
۱۲۱	۳۴- خيار المجلس:
۱۲۱	لغات مهم:
۱۲۱	خيار مجلس:
۱۲۱	مسقطات الخيار المجلس:
۱۲۲	مواردی که حق خيار مجلس از بين می‌رود:
۱۲۳	۳۵- خيار الحيوان:
۱۲۳	مدت خيار
۱۲۳	مسقطات الخيار حيوان:
۱۲۵	۳۶- خيار الشرط:
۱۲۵	لغات مهم:
۱۲۵	تعريف خيار شرط:
۱۲۶	موامة:
۱۲۶	مسائل:
۱۲۹	۳۷- خيار تأخير
۱۲۹	تعريف خيار تأخير:
۱۳۰	مسائل:
۱۳۲	۳۸- خيار ما يُفسدُ ليومه:
۱۳۲	تعريف خيار ما يفسد ليومه:
۱۳۳	۳۹- خيار الرؤية:
۱۳۳	تعريف خيار رؤيت:
۱۳۴	مسائل:
۱۳۵	۴۰- خيار الغبن:
۱۳۵	تعريف خيار غبن:

١٣٦ مسائل:
١٤١ ٤١- خيار العيب:
١٤١ تعريف خيار عيب:
١٤٢ محاسبه الأرش:
١٤٢ نحوه محاسبه ارش:
١٤٣ مستقطات الرد:
١٤٣ لغات مهم:
١٤٤ مستقطات الرد و الأرش:
١٤٤ لغات مهم:
١٤٥ مسائل:
١٤٧ ٤٢- خيار التدليس:
١٤٧ تعريف خيار تدليس:
١٤٧ شروط تحقق خيار تدليس:
١٤٩ ٤٣- خيار الإشتراط: (خيار تخلف شرط)
١٥٠ تعريف خيار تخلف شرط:
١٥١ مسائل:
١٥٤ ٤٤- خيار الشركه:
١٥٤ تعريف خيار شركت:
١٥٥ ٤٥- خيار تعذر التسليم:
١٥٥ لغات مهم:
١٥٥ تعريف خيار تعذر تسليم:
١٥٦ ٤٦- خيار تبعض الصفقه:
١٥٦ تعريف خيار تبعض صفقه:
١٥٧ ٤٧- خيار التفليس:
١٥٧ لغات مهم:
١٥٧ تعريف خيار تفليس:
١٥٨ ٤٨- احكام البيع:
١٥٩ لغات مهم:
١٦٠ مسائل:

۱۶۲	۴۹- القبض:
۱۶۲	لغات مهم:
۱۶۳	احکام قبض:
۱۶۳	نحوه قبض اموال منقول و غیر منقول:
۱۶۴	۵۰- تلف المبیع قبل قبضه:
۱۶۵	لغات مهم:
۱۶۶	مسائل:
۱۶۸	۵۱- ما یدخل فی المبیع:
۱۶۸	لغات مهم:
۱۶۹	مسائل:
۱۷۱	۵۲- اختلاف المتعاقدين:
۱۷۲	لغات مهم:
۱۷۲	احکام اختلاف متعاقدين:
۱۷۲	اختلاف در مقدار ثمن:
۱۷۳	اختلاف در مقدار مبیع:
۱۷۳	اختلاف در تعیین مبیع:
۱۷۳	مزد بر آورد بیع:
۱۷۴	۵۳- اقاله:
۱۷۴	لغات مهم:
۱۷۵	تعریف اقاله:
۱۷۶	مسائل:

کتاب الاجاره

۱۸۰	۱- ماهیه الاجاره:
۱۸۰	لغات مهم:
۱۸۰	تعریف اجاره:
۱۸۰	اشکال به تعریف مصنف (رضوان الله علیه):
۱۸۱	۲- الصیغه:

- ۱۸۱ لغات مهم: ۱۸۱
- ۱۸۱ الفاظ ایجاب ۱۸۱
- ۱۸۲ مسائل: ۱۸۲
- ۱۸۳ ۳- لزوم الاجاره: ۱۸۳
- ۱۸۴ لغات مهم: ۱۸۴
- ۱۸۴ عقد اجاره، از عقود لازم: ۱۸۴
- ۱۸۴ فروش عین مستأجره: ۱۸۴
- ۱۸۴ بروز عذر در اجاره: ۱۸۴
- ۱۸۵ اثر مرگ طرفین عقد اجاره: ۱۸۵
- ۱۸۵ شرط مباشرت در عقد اجاره: ۱۸۵
- ۱۸۵ مسائل: ۱۸۵
- ۱۸۷ ۴- موضوع الاجاره: ۱۸۷
- ۱۸۷ موضوع مورد اجاره: ۱۸۷
- ۱۸۷ مورد اجاره: ۱۸۷
- ۱۸۸ ۵- ضمان المستأجر: ۱۸۸
- ۱۸۸ اصل عدم ضمان مستأجر: ۱۸۸
- ۱۸۹ ۶- اشتراط الضمان و الخيار: ۱۸۹
- ۱۸۹ شرط ضمان در عقد اجاره: ۱۸۹
- ۱۹۰ شرط خيار در عقد اجاره: ۱۹۰
- ۱۹۱ ۷- شروط الصحة: ۱۹۱
- ۱۹۱ شرائط صحت عقد اجاره: ۱۹۱
- ۱۹۲ مسائل: ۱۹۲
- ۱۹۴ ۸- احکام الاجاره: ۱۹۴
- ۱۹۴ زمان تملك اجرت: ۱۹۴
- ۱۹۴ ثمره بحث: ۱۹۴
- ۱۹۵ ۹- ظهور العيب في الأجرة: ۱۹۵
- ۱۹۵ ظهور عيب در عین مستأجره یا اجرت: ۱۹۵
- ۱۹۵ مسائل: ۱۹۵
- ۱۹۷ ۱۰- تعدد الأجرة: ۱۹۷

۱۹۸	تعدد اجرت در یک عقد اجاره:
۱۹۹	۱۱- شروط المنفعة:
۲۰۰	شرایط منفعتی که اجاره داده می‌شود:
۲۰۰	اجاره فضولی:
۲۰۱	مسائل:
۲۰۳	۱۲- الاجیر الخاصّ و المطلق:
۲۰۴	اجیر خاص:
۲۰۵	فرض اول: عقد اجاره
۲۰۵	فرض دوم: عقد جعاله
۲۰۵	فرض سوم: عمل تبرّعی
۲۰۶	اجیر مطلق:
۲۰۶	مسائل:
۲۰۹	۱۳- طروء المنع من الانتفاع:
۲۰۹	لغات مهم:
۲۰۹	فروض به وجود آمدن مانع جهت انتفاع از عین:
۲۱۰	ایجاد مانع قبل و بعد از قبض:
۲۱۱	مسائل:
۲۱۳	۱۴- ظُهور العیب فی المنفعه:
۲۱۳	فروض ظهور عیب در منفعت:
۲۱۵	۱۵- اجارة العين الموجهة:
۲۱۵	اجاره عین مورد اجاره:
۲۱۶	۱۶- ضمان العين:
۲۱۶	شرایط ضمان عین مورد اجاره
۲۱۷	هزینه نگهداری حیوان
۲۱۷	مسائل:
۲۱۸	۱۷- اسقاط المنفعه:
۲۱۸	إبراء منفعت:
۲۱۹	۱۸- التنازع:
۲۲۰	اختلاف و راه های حل اختلاف طرفین عقد اجاره

- ۲۲۰ اختلاف در اصل عقد اجاره:
۲۲۰ اختلاف در عین مورد اجاره:
۲۲۱ اختلاف در بازگرداندن عین:
۲۲۱ اختلاف در تلف کالا توسط اجیر:
۲۲۱ اختلاف در نوع اجاره:
۲۲۱ اختلاف در مقدار اجرت:

آشنایان ره عشق در این بحر عمیق

غرقه گشتند و نگشتند به آب آلوده

پیشگفتار

بعد از آنکه توفیق شد تا چندین سال ماده درسی فقه در دانشکده‌های الهیات، و متون فقه در دانشکده‌های حقوق دانشگاه‌ها را تدریس نمایم؛ پس از مذاقه و مباحثات گوناگون با دانشجویان محترم و همچنین همکاران گرامی به این نتیجه رسیدم که اولاً، عدم استوار بودن پایه‌های علمی دانشجویان در این ماده درسی و ثانیاً گسترده بودن مباحث فقهی باعث شده است تا دانش‌پژوهان محترم در دوره کارشناسی که اولین آشنایی خود را با فقه پیدا می‌نمایند به درستی به درک مفاهیم عمیق این علم نائل نیابند. به عبارت دیگر مشاهدات و قرائن نشان می‌دهد تا ضعف در عربیت و همچنین نوع آشنائی با دروس فقهی در دانشگاه‌ها باعث شده تا اکثر دانشجویان محترم از این ماده درسی احساس خوبی نداشته و با این درس زاویه بگیرند. همین امر باعث می‌شود تا در تربیت یک حقوقدان برای نسل‌های آینده ضعف شدید علمی پیش آید. چه آنکه اهمیت فقه جهت استنباط قوانین موضوعه بر ارباب فهم پوشیده نیست.

مع الوصف، بر اهل درایت اهمیت یادگیری فقه جهت استنباط متون دینی و همچنین فهم مراد قانونگذار ایران و حتی سایر قوانین موضوعه دنیا امری است اجتناب ناپذیر که بحث از علل اهمیت آن در این مجال نمی‌گنجد و نیاز به مقاله‌ای جداگانه دارد. چه آنکه، دانش‌پژوهان

محترم در رشته حقوق و فقه و حقوق اسلامی از جمله مواد درسی بسیار مهمی که در دوره‌های مختلف تحصیلی از کارشناسی تا دکتری سپری می‌کنند فقه و یا متون فقه است.

به همین خاطر، اولاً یادگیری صحیح و اصولی فقه برای حقوقدان به منزله فهم دقیق و منظم از پشتوانه عظیم قوانین موضوعه می‌باشد. در واقع حقوقدانی که به خوبی فقه می‌داند وجه تمایز بسیار مهمی با سایر حقوقدانان خواهد داشت، چه آنکه فقه سلاحی برای او خواهد بود که وی را مبرز در شناخت سره از ناسره می‌نماید. زیرا کنه مطالب حقوقی را با فهم دقیق فقه و استدلال می‌یابد و در مقام استناد در دادگاه‌ها و محاکم با قاطعیت موارد حقوقی را با پشتوانه فقهی مطرح نموده و مقام قضائی را در حل مسائل و پرونده‌های مطروحه یاری می‌نماید. مضافاً بر اینکه، در مراحل بالاتر اگر چنانچه حقوقدانی پشتوانه فقهی قوی پیدا کند در بخش قانونگذاری نیز می‌تواند پیشنهادهای جهت رفع نقائص و یا تکمیل فرآیند وضع قوانین داشته باشد. به همین خاطر، متعاقباً با درک عمیق از فقه امامیه، حقوقدان می‌تواند جهت تکمیل و در برخی موارد رفع نقائص دکترین حقوقی نیز تأثیر مثبتی بگذارد.

ثانیاً، دانشجویان محترم رشته‌های حقوق و فقه و حقوق اسلامی جهت راهیابی به مراحل بالاتر تحصیلی از جمله کارشناسی ارشد و دکتری نیاز به گذارندن این ماده درسی در قالب دروس مقاطع کارشناسی هستند و همچنین در آزمون کارشناسی ارشد و دکتری نیز ماده درسی متون فقه از مواد درسی بسیار مهمی است که به دلیل عدم توجه برخی از دانشجویان به این درس مهجور می‌ماند. لذا فهم دقیق و صحیح فقه به دانشجویان کمک می‌کند تا مراحل تحصیلات دانشگاهی را با موفقیت بیشتری طی نمایند و نمره بالای این ماده درسی در تراز نتایج آزمون‌ها کمک شایانی را به موفقیت هر چه بهتر دانشجویان می‌نماید. مضافاً بر اینکه قطعاً فهم فقه باعث می‌شود تا دروس حقوق مدنی و حقوق جزاء و سایر دروس حقوقی نیز بهتر و راحت‌تر فهم گردد و این امر در آزمون‌های حقوقی مثل قضاوت، وکالت و سردفتری کمک قابل توجهی به داوطلبین این آزمون‌ها می‌نماید.

بنابراین، علل متعددی در عدم توجه و یادگیری دقیق ماده درسی متون فقه در دانشکده‌های حقوق و الهیات نهفته است. مضافاً بر آنچه بیان شد، از جمله می‌توان به حجم بالا و زمان محدود جهت تدریس این ماده درسی در دانشگاه‌ها را نیز اضافه نمود. لذا تلخیص و ساده‌سازی این ماده درسی برای دانشجویان محترم امری اجتناب‌ناپذیر است.

به همین منظور نگارنده این سطور با عنایت به آنکه دست‌نوشته‌ها و فیش‌برداری‌های متعددی در زمینه فقه از چندی قبل تهیه نموده بوده است و به شکل جزواتی در اختیار دانشجویان محترم قرار داده است. با جمع‌آوری و دقت مجدد و اصلاحات و اضافات در این جزوات بر آن شده است تا کتابی مدوّن در چهار مجلد مطابق با برنامه‌ریزی جدید آموزشی رشته حقوق در دوره کارشناسی به جامعه فقهی و حقوقی تقدیم نماید.

مباحث مطرح شده در مجلدات کتاب بر اساس سر فصل جدید درس متون فقه ۱ الی ۴ رشته حقوق در دوره کارشناسی (مصوب ۱۳۹۵) بدین شرح است:

جلد اول: اختصاص به فقه معاملات دارد؛ در این جلد به درخور، مباحث مربوط به کلیات عقود، عقد بیع و عقد اجاره مطرح شده است.

جلد دوم: اختصاص به فقه خانواده دارد؛ مباحث نکاح و طلاق و برخی مباحث فقهی مربوط به خانواده همچون ایلاء، ظهار، لعان و ... نیز مطرح شده است.

جلد سوم: با توجه به تغییر کلی سر فصل رشته حقوق در دوره کارشناسی این جلد به مباحث ولایت فقیه، جهاد و امر به معروف و نهی از منکر اختصاص دارد. ولیکن با توجه اهمیت به سزایی که مبحث وصیت و ارث دارد و این مبحث سرفصل قبلی این ماده درسی بوده است در این جلد مبحث وصیت و ارث را نیز جای داده‌ایم.

جلد چهارم: اختصاص به فقه جزاء در اسلام دارد. اعم از مباحث حدود، قصاص و دیات. همچنین مباحثی مختصر از حقوق جزاء عمومی در اسلام و نحوه وضع قوانین جزائی را نیز در بردارد.

نکاتی پیرامون متن کتاب:

اولاً، کتاب پیش رو جهت تدریس متون فقه در دوره کارشناسی رشته حقوق نگاشته شده است. بر همین اساس در چهار مجلد مجزا مطابق با چهار درس متون فقه ۱ الی متون فقه ۴ تعبیه شده است.

ثانیاً، نوشتار پیش رو قابلیت استفاده برای آزمون‌های مقاطع تحصیلات تکمیلی و همچنین بالا بردن قدرت استنباط حقوقی داوطلبین آزمون‌های قضاوت، وکالت و سردفتری بالاخص در مرحله اختبار و مصاحبه را نیز دارد.

ثالثاً، کتاب پیش رو قابلیت استفاده جهت متن درسی رشته فقه و حقوق اسلامی در مقطع کارشناسی در برخی مواد درس فقه را نیز دارا است. لذا دانشجویان محترم رشته فقه و حقوق اسلامی نیز می‌توانند جهت تقویت هر چه بیشتر خود در تسلط بر متون فقهی از این نوشتار بهره بگیرند.

رابعاً، متن اصلی مورد استفاده جهت تطبیق با نکات مطرح شده متن کتاب شریف «الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية» معروف به «شرح لمعه» اثر ماندگار و ارزشمند زین الدین بن علی بن احمد عاملی الشامی معروف به شهید ثانی (رضوان الله تعالی علیه) است.^۱ علت انتخاب متن شرح لمعه برای استفاده در کتاب پیش رو نیز اهمیت فراوان این متن با ارزش و همچنین

^۱ - این کتاب شریف شرحی است بر کتاب پر منزلت لمعة الدمشقية اثر پر برکت مرحوم ابو عبدالله محمد بن مکی عاملی معروف به شهید اول (رضوان الله تعالی علیه). نکته قابل توجه اینجا است که بین تألیف این دو کتاب یک قرن فاصله است. یعنی شهید اول به سال ۷۸۶ه.ق در پنجاه و دو سالگی به شهادت می‌رسند و شهید ثانی در سال ۹۱۱ه.ق پا به عالم وجود می‌گذارند و در سال ۹۶۵ه.ق در سن پنجاه و چهار سالگی به شهادت می‌رسند. در مورد نحوه نگارش این میراث گرانبها باید گفت: شهید اول (رضوان الله علیه) یک سال در قلعه شام محبوس بود و کتاب لمعه را در زندان در مدت هفت روز تألیف کرد؛ حال آن که از منابع فقهی غیر از کتاب مختصر النافع تألیف محقق اول، کتاب دیگری در نزد وی نبوده است.

علت اصلی نگارش این دو کتاب ارزشمند نیز درخواست گروهی از شیعیان ایران جهت وضع قوانین بوده است. بدین شرح که، بنا بر آن چه در خطبه اول کتاب لمعه از مؤلف آمده است وی این کتاب را به درخواست گروهی که از آنان با عنوان «بعض الدیانین» تعبیر می‌کند نوشته است. شهید ثانی (رضوان الله علیه) در مورد علت تألیف کتاب شرح لمعه می‌فرماید: «کتاب به درخواست شمس الدین محمد آوی یکی از اصحاب و نزدیکان سلطان علی بن مؤید از سلاطین سرداران خراسان نوشته شده است تا این کتاب مرجعی در احکام فقهی و حکومتی آنان باشد».

منبع اصلی بودن این متن در آزمون‌های مختلف بوده است. لازم به ذکر است که در مواضع مختلفی از کتاب، خصوصاً انتخاب سرفصل و نام نکات از کتاب ارزشمند و پر فضیلت «تحریرالروضة فی شرح المعه» نیز بهره گرفته شده است.

این نکته جهت یادگیری مطالب کتاب لمعه و شرح لمعه نیز قابل ذکر است که، در متن عربی آن قسمت‌هایی که داخل در پرائتر آورده شده است متن کتاب «لمعه» و مطالبی که بدون پرائتر آمده است از کتاب «شرح لمعه» است.

خامساً، با توجه به پر حجم بودن متن کتاب شرح لمعه متنی که در هر بخش از کتاب اشاره شده است تلخیص شده می‌باشد. این تلخیص با اعمال اهم و مهم مطالب انجام شده است. به صورتی که متن‌های مهم‌تر و کاربردی‌تر بیان شده است. به همین خاطر، بیشتر به متن‌هایی اشاره شده است که از دو نظر حائز اهمیت‌اند:

۱. از لحاظ کاربردی در علم حقوق قابلیت استفاده را داشته باشند.

۲. موضوعی که از نظر سوالات آزمون‌های مقاطع تحصیلات تکمیلی و آزمون‌های حقوقی پر کاربرد خواهند بود.

سادساً، هر موضوع از موارد مختلف مطرح شده به صورت نکته‌ای بیان شده است و هر نکته شماره‌گذاری شده است. در واقع هر متن که در بالا اشاره شد، به بضاعت همان نکته قبل از تبیین نکات آورده شده است تا دانش‌پژوه محترم بتواند با تطبیق متن و نکته مورد نظر به دقت در مباحث مذاقه نماید و همچنین ذیل هر نکته جایگاه اصلی بحث یافت شود. مضافاً بر اینکه، در مواردی متن از حجم بالایی برخوردار است، لذا سعی شده است تا به صورت اختصار نکات تبیین گردد که این امر سهولت در فهم را ممکن می‌سازد.

در این میان، از تبیین و شرح دقیق مطالب مهم و کاربردی در حقوق وضعی نیز غافل نمانده‌ایم. به این توضیح که، ذیل آن دسته از مطالب مهم و پر کاربرد در حقوق و آزمون‌های حقوقی توضیح و تبیین بیشتر از نگارنده آورده شده است و گاهی نیز به بضاعت از متن تحریر الوسيله

مرحوم امام خمینی (رضوان الله علیه) بهره جسته ایم. این امر جهت تطبیق موارد با قوانین و همچنین آشنایی با سوالات برخی آزمون‌های حقوقی کمک شایانی را به دانشجویان محترم می‌نماید.

سابعاً، ذیل هر متن که در قالب یک نکته بیان شده است به جای ترجمه کامل بعضاً لغات مهم متن آورده شده است. این امر به مانند یک کد و کارگاه یادگیری برای دانشجویان محترم است. یعنی اگر چنانچه آن کلمه در متن را یاد بگیرند و نکات مهم متن را مورد دقت قرار دهند، ترجمه و تبیین آن متن بسیار سهل می‌گردد.

در واقع تجربه در آزمون‌های حقوقی، نمایانگر آن است که حفظ ترجمه متون عربی به علت زیاد بودن این متون کاربرد چندانی ندارد. بلکه این روش که عبارت است از یادگیری لغات مهم در هر متن و سپس فهم نکته مهمی که متن می‌خواهد بیان کند مضافاً بر اینکه روشی منحصر به فرد، نوین و ابدائی است، در یادگیری و کاربردی نمودن متن فقهی نیز کمک شایانی می‌نماید. مضافاً بر اینکه دانشجوی محترم پس از آنکه تمامی مجلدات کتاب را مطالعه و فهم نمود متوجه می‌شود بسیاری از لغات در متون فقه تکرار می‌شود. به عبارت دیگر، با یادگیری لغات مهم دانشجوی فن ترجمه متن فقهی را فهم می‌نماید نه آنکه به صورت آماده تنها به حفظ متن‌ها بپردازد که معمولاً همانطور که گفته شد بی‌فایده است.

ثامناً، ذیل هر نکته مواد قانونی مربوط به آن نکته نیز اشاره شده است. این امر به تطبیق فقه و حقوق موضوعه توسط دانشجویان محترم کمک شایانی می‌نماید. مضافاً بر اینکه این مهم بر دانشجوی محترم مشخص می‌شود که آنچه در حقوق موضوعه ایران نگاشته شده است همانطور که در قانون اساسی تصریح گشته است، مبتنی بر فقه جعفری می‌باشد. در واقع همین امر که بعد از خواندن متن فقهی در کلاس با مواد قانونی مطابقت داده شود خود جهت تشویق دانشجویان رشته حقوق به یادگیری هر چه بهتر فقه کمک شایانی می‌نماید و انگیزه دانشجویان محترم را در یادگیری این علم افزایش می‌دهد.

عاشراً، نکته مهمی که در مورد متن شرح لمعه قابل بیان است اینکه، متن همانطور که گفته شد به صورت کامل بیان نشده است و تنها نکاتی که قابل تأمل تر و مورد استفاده بالاحص حقوقدان خواهد بود بیان شده است و این نکته برداری با تأمل بر روی اهم مطالب صورت گرفته است.

همچنین تعمداً از اعراب گذاری متن اجتناب شده است تا دانشجوی محترم با روش صحیح متن خوانی همراه با ممارست و کمک استاد بهره بگیرد و در ذهن او متن خوانی روش مند حکم شود. مضافاً بر اینکه اعراب گذاری متن باعث می شود تا ذهن دانشجو به اعراب گذاری عادت کند و متعاقباً در آزمون ها و مجامع علمی بالاتر متضرر گردد. زیرا در مواضع یاد شده متون فقهی بدون اعراب گذاری ارائه می شود.

نکته‌ی قابل توجه این است که، دانش پژوهان گرامی باید در نظر داشته باشند که کتاب پیش رو یک دوره فقه نیمه استدلالی معاملات - به معنای عام - است که شامل فتاوی مشهور و بعضاً در پاره‌ای از موارد غیر مشهور فقهای عظام امامیه (رضوان الله تعالی علیهم اجمعین) می باشد. لذا تنها جهت تقویت قوای استنباط و استفاده در جهت فهم عمیق و دقیق حقوق موضوعه و قوانین کاربرد خواهد داشت. این مطلب پر واضح است که در مقام عمل، مکلف تا زمانی که به ملکه اجتهاد نرسیده است یا باید مقلد باشد و یا احتیاط نماید. مع ذلک، نوشتار پیش رو به هیچ عنوان در مقام تبیین فتاوی فقها عظام جهت عمل مکلف نیست.

در مورد تدریس ماده درسی متون فقه نیز باید متذکر شد که لازمه تدریس فقه، علاقه مند بودن به این درس است.

به این توضیح که استاد محترم ابتدا خود باید علاقه واقعی به تدریس و فهم فقه داشته باشد تا بتواند آن را به دانشجو نیز منتقل نماید. آنچه ملاحظه می گردد مضافاً بر مطالبی که در صدر پیشگفتار بیان شد، بعضاً با این اصل منافات دارد. لذا دانشجو نیز نسبت به این درس دل سرد می شود. همچنین نحوه تبیین مطالب در این کتاب به شکلی است که گویی یک دانش پژوه فقه

برای اولین بار به سراغ فهم مطالب فقهی رفته است. همین امر و نکته‌ای بودن مطالب باعث می‌شود تا دانشجوی به خواندن علاقه پیدا نماید.

لذا نحوه تبیین مطالب فقهی در کلاس درس دانشگاه نیز توأم با حفظ اصالت فقه نباید ثقیل و غیر قابل فهم دانشجوی باشد. بلکه همان مطالب ثقیل با حفظ اصالت علمی می‌تواند به یک زبان ساده و قابل فهم نیز بیان شود که متن کتاب از این زبان ساده برخوردار است. به همین منظور در انتقال مطلب نیز می‌بایست این امر رعایت گردد. به عنوان نمونه خواندن متن فقهی و ترجمه آن کمک چندانی به فهم دانشجویان از فقه نمی‌نماید و لیکن خواندن متن فقهی و سپس تبیین آن متن به صورت نکته‌ای می‌تواند کمک شایانی هم در ترجمه و هم در فهم عمیق دانشجویان از متن مورد نظر نماید.

در آخر لازم می‌دانم تا از صاحب نظران و اساتید محترم درخواست نمایم تا نظرات ارزشمند خود را جهت ارتقاء اثر به اینجانب واصل نمایند، تا در چاپ‌های بعدی اعمال نظر گردد.

امید آن دارم تا این نوشتار، مقبول پیشگاه مقدس حضرت بقیة الله الاعظم (روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفداء) قرار گیرد و قدمی هرچند ناچیز در راستای پیشبرد اهداف عالی طریقه حقه تشیع و توشه‌ای برای قبر و قیامت حقیر باشد. آمین یا رب العالمین. وَعَجَّلْ لَوْلِيَّكَ الْفَرَجَ وَالْعَاقِبَةَ وَالنَّصْرَ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أَنْصَارِهِ وَأَعْوَانِهِ وَالذَّابِّينَ عَنْهُ وَالْمُسَارِعِينَ إِلَيْهِ فِي قَضَاءِ حَوَائِجِهِ وَالْمُحَامِلِينَ عَنْهُ وَالسَّابِقِينَ إِلَيَّ إِذَا دَتِهِ وَالْمُسْتَشْهِدِينَ بَيْنَ يَدَيْهِ.

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

۳۰ تیر ماه ۱۳۹۷ مصادف با ۷ ذی القعدة الحرام ۱۴۳۹

الاحقر محمد علی معیر محمدی

مقدمه

فقه در لغت به معنای فهم عمیق یک مطلب، دانستن و فهم و ادراک و علم آمده است.^۱ برای تبیین معنای فقه در اصطلاح فقها امامیه ابتدا باید به معنای حکم شرعی اشاره نمود. در اسلام هر قانونی که از جانب شارع اقدس صادر شده باشد حکم نام دارد. در واقع حکم، مشخص‌کننده وظیفه‌ای است که خداوند متعال در مورد هر یک از اعمال و افعال بندگان، از آنها انتظار دارد. هدف این احکام، این است که انسان عمل خاصی را در خارج انجام دهد یا ترک کند یا اینکه نسبت به ترک یا انجام آن مخیر باشد. با این تفاسیر می‌توان گفت: بهترین تعریفی که تا کنون از فقه ارائه شده است به نظر تعریف مرحوم صاحب معالم (رضوان الله علیه) است. ایشان می‌فرماید: «هو العلم بالأحكام، الشرعية، الفرعية، عن أدلتها التفصيلية»^۲ یعنی علم به احکام شرعی فرعی از روی ادله تفصیلی آن. به عبارت ساده‌تر فقه عبارت است از علم به احکام شریعت از راه دلیل و برهان. تعریف مرحوم صاحب معالم (رضوان الله علیه) از علم فقه ویژه‌گی‌های منحصر به فردی دارد. در واقع هر یک از کلمات تعریف دارای بار معنایی خاصی است که به جهتی خاص در تعریف جای پیدا کرده است.

با کلمه احکام، علم فقه از علم پیدا کردن به ذات و صفات افراد و اشیاء خارج می‌شود. همچنین علم فقه با این کلمه از افعال نیز خارج می‌گردد، مانند خیاطی کردن و نوشتن و با کلمه شرعی، آن دسته از احکام غیر شرعی نیز خارج می‌شود یعنی آنچه قانونگذاری غیر از شارع اقدس بیان کرده است مدنظر علم فقه نیست. در واقع احکام عقلی محض و احکام لغوی و ... با این قید از تعریف علم فقه خارج شده است. با کلمه فرعی، احکام اصلی از تعریف علم فقه خارج می‌شوند. یعنی ما در علم فقه از اصول دین بحث نمی‌کنیم بلکه بحث اصول دین در علم کلام است.

^۱ - موسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، موسوعة الفقه الاسلامی طبقاً لمذهب اهل البيت (عليهم السلام)، ج ۱، ص ۱۷

^۲ - معالم الدین، شیخ حسن زین الدین، ج ۱، ص ۹۰

با کلمه ادله، علمی که به واسطه عصمت به انبیاء و اولیاء اعطاء شده است خارج می‌گردد. با کلمه تفصیلی، علم مقلد به احکام شرعی خارج می‌شود. یعنی فقیه کسی است که علم به حکم صادر شده از سوی شارع اقدس دارد که این حکم از فروعات دینی است و دلیل تفصیلی آن را نیز از روی کتاب، سنت، عقل و اجماع می‌داند.^۱

هدف اصلی علم فقه نیز کشف قوانین و مقرراتی است که خداوند متعال برای برنامه زندگی دنیوی و اخروی انسان وضع نموده است.

اهمیت علم فقه به قدری است که می‌تواند سنگ محک آزمون و خطا بشر در وضع قوانین باشد. در واقع عقل انسان او را مرهون می‌نماید تا آنچه که در زندگی خود مهم است را با یک سند بالا دستی جهت اطمینان به کارآمد بودن و یا ناکارآمد بودن بسنجد. چه سند بالادستی کارآمدتر از کلام الهی است که خالق، منعم و معطی کل موجودات است.^۲ شاید اغراق نباشد اگر ادعا کنیم که با توجه به اهداف و اهمیتی که فقه دارد، از جهت ارزشمندی، در جایگاه مقدم بر تمام علوم بشری است. سایر علوم بشری، اولاً مصلحت‌ها و منافع محدودی را تامین می‌کنند و ثانیاً، حداکثر نیمی از سعادت بشر یعنی رفاه و آسودگی دنیوی را فراهم می‌آورند و تأمین سعادت اخروی بشر از ید کفایت و تشخیص و تقنین آنها خارج است.

گستره علم فقه نیز تا جایی است که در تمام حوزه‌های زندگی انسان حضور دارد. اعم از جسم و روح. هر آنچه مربوط به انسان و به معنای وسیع تر تمام موجودات و مخلوقات است در سیطره علم فقه جای می‌گیرد. اگر چنانچه علم حقوق تنها به روابط بین انسان‌ها می‌پردازد علم فقه به روابط تمام موجودات می‌پردازد. لذا قبل از آنی که مدعیان حقوق نوین در جهان بحث‌هایی از قبیل حقوق حیوانات و ابنیه را بیان دارند این فقه است که پاسخگوی این نوع مسائل بوده و می‌باشد.^۳ فقه امامیه از ظهور اسلام تا بدین جا دارای فراز و نشیب‌ها و ادوار تاریخی مختلفی بوده است. در اینجا فقط به تقسیم بندی ادوار فقه امامیه پرداخته و تفصیل آن را برای اهل پژوهش به کتب تاریخ فقه واگذار می‌نماییم:^۴

^۱ همانطور که در اصول فقه بحث می‌شود به این چهار دلیل استنباط، ادله اربعه می‌گویند. برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به بایسته‌های اصول فقه جلد ۱ از نگارنده.

^۲ البته این فرض بعد از فرض پذیرش خالقیت خداوند متعال در علم کلام است.

^۳ نگارنده در پیروی از برخی بزرگان معتقد است فقه پتانسیل و ظرفیت حداکثری برای اداره جوامع را دارد و پاسخگوی تمام نیازهای بشر اعم از مادی و معنوی است.

^۴ برای مطالعه بیشتر در مورد ادوار فقه و تاریخ فقه و فقها مراجعه کنید به کتاب تاریخ فقه و فقها از استاد دکتر ابولقاسم گرچی (رحمه الله علیه)